

από την πολιτική στην ηθική και από αυτή στην αισθητική.

Συνισταμένη σ' αυτή την ανέλιξη είναι η μεταπολιτική, όπως προσπαθώ, μάταια, να την περιορίσω εδώ. Πολύ καλύτερα τη διατύπωσε ο Πεσσά, σε μια συμβουλή επτά λέξεων:

«Πρώτα γίνε ελεύθερος και μετά ζήτα ελευθερία».

2011

ΜΑΝΩΛΗΣ ΦΟΥΡΤΟΥΝΗΣ

Οι λέξεις κάνουν τον νοπό, ανθρώπινο κόσμο

Τον Μανώλη Φουρτούνη τον γνώρισα το 1951 στον Άι-Στράτη και τον ξαναγνώρισα από τότε σε κάθε πόλημά του που διάβαζα. Ανακεφαλαιώνεται τώρα η γνωριμία με τις διαδρομές του. Αυτός είναι ο τίτλος – Διαδρομές– της συγκεντρωτικής συλλογής ποιημάτων του, που υποδεχόμαστε σήμερα, εμείς οι φίλοι του με ιδιαίτερη συγκίνηση.

Τον πρωτογνώρισα λοιπόν, τότε, όμως όχι ως ποιητή αλλά ως Δωδεκανήσιο και τραγουδιστή – για την ακρίβεια: γνώστη των τραγουδιών των νησιών. Έγινε το εξής: έγραφα τότε σύντομα θεατρικά κομμάτια, κυρίως επιθεωρησιακού τύπου (σκετς) που ανεβάζαμε στο θέατρό μας, εναλλάξ με συναυλίες, για την ψυχαγωγία μας. Και έψαχνα να βρω τραγούδια, άλλα από τα ελαφρολαϊκά τα λεγόμενα, αλλά ούτε και βαριά, κάτι πιο ανοιχτόκαρδο, νησιώτικο θαλασσινό. Κάποιος μου είπε για τον Μανώλη Φουρτούνη, «ένα παιδί, δωδεκανησιωτάκι, από την Κω...». Πήγα και βρήκα έναν Μανώλη που θύμιζε περισσότερο μπουνάτσα, ζαστεριά και ημεράδα. Κάτσαμε κάπου και μου σιγοτραγουδύησε κάμποσα νησιώτικα, την «Μπρατσέρα», το «Ο ήλιος όταν πρωτοβγεί», το «Θαλασσάκι»...

δεν θυμάμαι ποια άλλα. Τώρα διαβάζω, στη νέα συλλογή του Μ.Φ., ένα ποίημα (το 12 στην ενότητα «Λέξεις») που μιλάει για μια λεκτική παραφθορά στο τραγούδι («Θαλασσάκι μου»), μια λάθος λέξη που καθιερώθηκε με τον χρόνο. Ο τραγουδιστής παρακαλούσε τη θάλασσα να είναι ευμενής για τους ναύτες, «την πόρκα τους να ραίνει», δηλαδή να τους ραντίζει το μέτωπο. Η «πόρκα» έγινε (πόρτα) σιγά-σιγά και ο Φ. το βρίσκει πολύ ποιητικό... (καταμεσής πελάγου η πόρτα)!

«Η ποίησις λεληθότως δημιουργεί», είχε πει ο Καβάφης στον Τσίρκα, εξηγγώντας πώς λειτουργεί η έμπνευσή του. Λεληθότως, δηλαδή ασυναίσθητα, λαθραία, υποσυνείδητα. Άλλωστε, όλοι έχουμε μάθει ότι (γλώσσα λανθάνουσα τ' αληθή λέγει). Έτσι και το λεκτικό λάθος μπορεί να είναι ποιητικώς λανθάνον, άρα αληθινό. Όχι πάντα βέβαια. Και ομολογώ τώρα με κάποια τύψη, ότι εγώ, τότε, παραφρόζοντας τα λόγια του τραγουδιού σ' ένα σατιρικό σκετς, έκανα το «θαλασσάκι μου», («Θαλασσάκη μου»). Ο πειρασμός ήταν μεγάλος...

Έρχομαι όμως στην ποίηση στις Διαδρομές του Μ.Φ. Το βιβλίο είναι χωρισμένο σε έξι ενότητες: 1) Καρτ ποστάλ από τον Άι-Στράττ: 11 ποιήματα του 1956 δημοσιευμένα στην *Επιθεώρηση Τέχνης* το 1958. 2) Μακρόνησος [26 του Μάρτη 1949]: 10 αδημοσίευτα ποιήματα. 3) Συμπωματικό ημερολόγιο: 100 ποιήματα, αχρονολόγητα, από τα οποία 13 μόνο έχουν δημοσιευτεί. 4) Επιφωνήματα: 27 ποιήματα, αχρονολόγητα και αδημοσίευτα. 5) Ένα δέντρο στη βροχή: 82 ποιήματα, αχρονολόγητα, αδημοσίευτα. 6) Λέξεις: 45 ποιήματα, αχρονολόγητα, από τα οποία δύο έχουν δημοσιευτεί. Συνολικά 275 ποιήματα,

από τα οποία 26 μόνο (λιγότερα από το 1/10) δημοσιευμένα. Όλα είναι νοικοκυρεμένα, ταξινομημένα, αριθμημένα, με καλαίσθητη και άνετη σελιδοθέτηση· π.χ. κανένα ποίημα δε γυρίζει σελίδα, εκτός από ένα που ξεπερνάει τη χωρητικότητα της σελίδας και άλλο ένα πολυσέλιδο (τετρασέλιδο), το μόνο. Γενικά είναι ποιήματα σύντομα ως επιγραμματικά: τα περισσότερα δεν ξεπερνάνε τους δέκα στίχους, πολύ πιο συχνά περιορίζονται σε πέντε ή έξι, στίχους. Αυτή η οικονομία του λόγου, του χρόνου, αντιστοιχεί στην οικονομία του τόνου, που χαρακτηρίζει την ώριμη ποίηση του Μ.Φ.: όχι μόνο του Φουρτούνη, γενικά την επιστροφή από την ιστορία στην ποίηση.

Μιλώ για τις δεκαετίες της παροξυσμικής ιστορίας και για την ποίηση που, μέσα σ' αυτές, δεν ακολούθησε την προτροπή του Μαλλαριμέ να δραπετεύσει από τη γη και να διαλέξει για πατρίδα τη γλώσσα – εννοείται μια καθαρή, νέα γλώσσα, όπου οι λέξεις καθρεφτίζονται η μια πάνω στην άλλη, όπως έλεγε σ' ένα γράμμα του. Αλλά πώς να διαλέξεις, πώς να δραπετεύσεις, όταν και η πατρίδα και η γλώσσα δεν είναι ελεύθερες; Μια μεγάλη ποιητική κοινότητα έμεινε μέσα στην ιστορία, στο νόημα της που πίστεψε και στον πληθυντικό της γλώσσας. Από αυτά επέστρεψε.

Μιλώ για την ιστορική και ποιητική διαδρομή που πάει από τον Ρίτσο, τον Βρεττάκο, τον Λειβαδίτη προς τον Αναγνωστάκη και τους ποιητές της *Επιθεώρησης Τέχνης*, τον Πατρίκιο, τον Βύρωνα Λεοντάρη, τον Κουλουφάκο, τον Φουρτούνη. Αλλά και από τον Ρίτσο στον Ρίτσο, από τον Λειβαδίτη στον Λειβαδίτη, από τον Πατρίκιο στον Πατρίκιο...

Εδώ είμαστε από τον Φουρτούνη στον Φουρτούνη τις Διαδρομές του τις βλέπω στην προοπτική ακριβώς που υπαινίχθηκα: Από την ιστορία στην ποίηση: όχι κατ' ανάγκη την ευθύγραμμιας, ή πάντα σ' αυτή τη σειρά.

Στις δύο πρώτες ενότητες, τα αγωνιστικά –ας πούμε–, κυριαρχούν η ατιμόσφαιρα, οι τόνοι, τα κλισέ της ποιητικής κοινοκτημοσύνης στην αναμέτρηση της αιχμαλωσίας της ψυχής με την πίστη. Νύχτα, σκοτάδι, κρύο, λάσπη, βαρβαρότητα, ή, όπως λέει ένας στίχος, *στιγμές χωρίς προσωπικότητα* και απέναντί τους, έστω με συγκρατημένες περιληπτικές λέξεις, το μονολιθικό «εμείς» της εμπιστοσύνης, της αλληλεγγύης, από τη στέρηση ως τα όνειρα, όλα κοινά. Οι τελευταίοι στίχοι στις «Καρτ ποστάλ από τον Άι-Στράκτρ», το λένε έτσι: *Είμαστε αγωνιστές / Κάποτε απλοί σαν παιδιά / Πάντα αδιάλλακτοι, σαν έφηβοι* (αρ. 11, σ. 16).

Και στα «Μακρονησιώτικα» όπου αποτυπώνεται η πιο εφιαλτική μέρα της εμπειρίας του και η πιο περήφανη, το ρήγμα προς τον αντίπαλο δεν γεφυρώνεται, αλλά υπάρχει στο τέλος ένας στίχος που μετράει ανθρώπινα ακόμα και την αποστροφή: *Οι αλφαιμίτες κορδωμένοι, κάπου κάπου / Χαμογελάνε σαν άνθρωποι...* (αρ. 10, σ. 24). Βγαίνοντας από τις ακλόνητες βεβαιότητες και τη συντεταγμένη ποιητική τους, ο ποιητής περπατάει σ' έναν μη αναγνωρίσιμο κόσμο, όπου οι άνθρωποι, θα έλεγα, χαμογελάνε σαν αλφαιμίτες πιο συχνά από το «κάπου κάπου», το αλφαιμίτικο. Δεν μπορεί πια παρά να συντάξει ένα «Συμπτωματικό ημερολόγιο», «Επιφωνήματα», σύμβολα μοναξιάς «Στη βροχή», «Λέξεις» – σημειώνω περίπου τους τίτλους των άλλων τεσσάρων ενότητων. Δεν υπάρχει τίποτα το από-

κοσμο, περιφρονητικό, βλάσφημο σ' αυτή τη μεταξίωση. Υπάρχει ακόμα και αποδοχή αλλά όχι παραίτηση, όχι αδιαφορία. Μπορώ να πω ότι από την ποιητική του ήθους μένουν και τα δύο στοιχεία της, αλλά χωριστά, διακριτά: το ίδιο ήθος, το απόλυτο, απέναντι στη νοθεία, την όληση, την υποκρισία, η ίδια πίστη στο ιδανικό, στο αίμα, αλλά και η νέα πίστη στην ποίηση σαν ηθική και όχι στη δεινολογία σαν ποίηση: *Κάθισε να ξαναφτιάξει μόνος του τις εντολές, / να μην έχουν κανένα πρόσταγμα, καμιά ενοχή, / έτσι αβίαστα να γίνονται όλα, χωρίς σκέψη / προπάντων τα άξια και τα μεγάλα, / ας πούμε / να πετάς σαν τον κορδαλλό και να μην ξέρεις / τι σημαίνει το ύψος, ο ουρανός, / όλα τα μεγάλα και ωραία, που σου αφήνουν / μια τύψη, κάνοντας το καλό και το πρόπον* («Συμπτωματικό ημερολόγιο», αρ. 5, σ. 28).

Σοφά το τέλος του ποιήματος δεν μας βεβαιώνει ότι ο ποιητής, η ποίηση φτάνει να ξαναφτιάξει έναν κόσμο αξιών. Δεν έχουμε να κάνουμε πια με θρησκευτική τέχνη, έναν επουράνιο ρεαλισμό. Γι' αυτό η τύψη, η ενοχή παραμένει, μόλις στην απέναντι σελίδα, τρία ποιήματα πιο κάτω: [...] *δεν θυμόταν αν διέπραξε πολιτικό ή ηθικό / αδικήμα, έστεκε ακουμπισμένος στον τοίχο / και κρατούσε τα χέρια ψηλά, πολλή ώρα. / Σαν γύρισε, οι μασκοφόροι αιμακρόνθηκαν / χωρίς τον παραμικρό θόρυβο ή γέλιο* (στο ίδιο, αρ. 5, σ. 29).

Σε μιαν άλλη διάθεση απέναντι στην ενοχή ο ποιητής διαμαρτύρεται ανθρώπινα: *Δεν ανακάλυψα εγώ ούτε τη γλώσσα, / ούτε τα αισθήματα, ούτε τα συνθήματα, / ούτε τα χρέη, ούτε τα καθήκοντα, / ούτε και τόσα και τόσα άλλα / περιττά και άξια και ασυμβίβαστα. / Προς τι λοιπόν με*

λιθοβολείτε; (στο ίδιο, αρ. 3, σ. 28). Και, αμέσως μετά, ανάμεσα στην ουτοπία, την ενοχή, τη διαμαρτυρία, διατυπώνεται η γνωσιολογική απορία, με τις πιο γυμνές λέξεις: *Απορούσε γιατί οι άνθρωποι / βρήκαν τις ερωτήσεις, / αφού καμιά δεν έχει απάντηση, / απορούσε γιατί βρήκαν το λόγο / την άφθρωση του λόγου, τις τόσες / γλώσσες, τις τόσες χειρονομίες, / ίσως για να διαφεύσουν τον Θεό / ότι πάντα εν σοφία εποίησε (στο ίδιο, αρ. 4, σ. 28).*

Χωρίς απαντήσεις, χωρίς καν ερωτήσεις μένει η συνείδηση, βεβαιώνοντας μόνο τον παρόντα χρόνο της προσωπικής ύπαρξης: *Ο χρόνος υπάρχει, κάπου ανάμεσα στη γέννησή μου / και το θάνατό μου, όλοι οι άλλοι επιμένουν / πως ήταν και πον, πως θα είναι και μετά, / ενώ εκεί τον τοποθετώ, τι να τον κάνω ένα χρόνο / δίχως εμένα, που επιάρεται πως είναι αιώνιος; (στο ίδιο, αρ. 6, σ. 29). Λέτε να είναι λάθος του ποιητή που λέει «ο χρόνος» και όχι «ο κόσμος»; Δεν το πιστεύω.*

Πιο λιγότερα, φυσικά, είναι τα «Επιφωνήματα», αυτά τα ... *Αμίλητα μακρυνά επιφωνήματα, όπως δηλώνονται με τον πρώτο κιόλας στίχο. Και όμως: Δεν λένε να ξεχαστούν, / να κατακάτσουν, να κρυφτούν / στο χώμα, άμορφα ερείπια (αΕπιφωνήματα), αρ. 1, σ. 75). Αναφέρονται σε ιδανικά που έγιναν ιδέες και τανάπαλιν, σε βωμούς, ουρανούς, σε παραινέσεις και επιθυμίες, σε επιστολές που έμειναν αδιάβαστες γιατί δεν γράφτηκαν, αναβλήθηκαν, και άλλα πολλά, που στροβιλίζονται έως τον ίλιγγο. Ο κατακτητής του κόσμου ... εγκέφαλος, (αν και) λαβωμένος, επιάρεται... η καρδιά, η πιο γενναία αμαζόνα... άνοδρη ιστορία... πάντοτε ικανή για το θρήνο – αποσπώ, αυθαίρε-*

τα, λέξεις από ένα ποίημα (αρ. 2, σ. 75), προσπαθώντας να υπογραμμίσω ίχνη, σε μια πρόχειρη τοπογράφηση του εκτεταμένου ποιητικού χώρου, όπου τα επιφωνήματα μιας ψυχής αποτυπώνονται ρυθμικά. *Εφ' ενός ζυγού / οι ιδέες όλες / βαδίζουν εναντίον του / εν δυο, εν δυο / έτοιμες να τον ποδοπατήσουν / να τον περιγελάσουν / να τον κατασπαράξουν / τον ανέμωλο, / που όλες τις πίστρεψε (στο ίδιο, αρ. 6, σ. 77). Δικαιώνει όμως και τιμά τη γενιά που τις πίστρεψε και τους έδωσε νόημα, αίμα. Πικρή γενιά, / πολύ την ήθελες την άνοιξη, / να τη γευθείς, / να την απολαύσεις, / και σου έμεινε / ως τρόπαιο / ο χειμώνας (στο ίδιο, αρ. 16, σ. 82).*

Μετά τη μνήμη, η ψυχή ακουμπάει στο ωραίο, που δεν έχει ανάγκη ορισμού για ν' αρέσει. *Εδώ είναι η θάλασσα, η χλόη, η γυναικία, ο έρωτας... Στην ενότητα «Ένα δέντρο στη βροχή» (δευτέρα σε έκταση, μετά το «Συμπωματικό ημερολόγιο»), επανέρχεται ο πληθυντικός της συνείδησης, του τραύματος: το αδύνατο της επιστροφής: *Πώς να γυρίσει / στο σπίτι / που το ράγισαν οι σφαίρες; («Ένα δέντρο στη βροχή»), αρ. 58, σ. 113). Όμως πιο δύσκολη είναι η επιστροφή στην πόληση: *Εγώ δεν είμαι πια εγώ. / Πόσοι άνθρωποι πέρασαν / έζησαν και πέθαναν μέσα μου... (στο ίδιο, αρ. 71, σ. 119).***

Εκείνο που επανέρχεται πάντα είναι η πραγματικότητα, κάποτε με την ειρωνεία της για το ιδανικό. *Έκοψε το τσιγάρο, δεν ήθελε / να κάνει τράκα. Έκοψε το γέλιο, / τον άφησε η γυναικία του. Χτες, / πήρε το γράμμα της, ήθελε, / τον έγραψε, να ξαναφτιάξει τη ζωή της. / Αυτός ήθελε να ξαναφτιάξει τον κόσμο (στο ίδιο, αρ. 17, σ. 96).*

Θα σταθώ για λίγο στην τελευταία ενότητα των 45 ποιημάτων που επιγράφεται «Λέξεις». Ο τίτλος μάς επιτρέπει να δούμε μια τελική στροφή προς τη γλώσσα, προς το σημείο. Νομίζω ότι πρόκειται για το σημείο πλήρες, που είναι μορφή, έκφραση, σημαίνον και περιεχόμενο, αντικείμενο, σημασία. Ο ποιητής παίρνει θέση – ως μου επιτρέπει αυτή η «παλιά» λέξη: *Οι λέξεις δεν φτιάχνουν / τον κόσμο / είναι βέβαιο / επίσης βέβαιο είναι / χωρίς τις λέξεις / δεν θα υπήρχε ο κόσμος / μόνον ένα κουβάρι ερπετά (Λέξεις)*, αρ. 22, σ. 140). Σημειώνω ότι είναι από τα ελάχιστα ποιήματα χωρίς στίξη – εκτός από την τελική τελεία – και ίσως το μόνο που το κάνει παραβατικά. Οι λέξεις λοιπόν δεν κάνουν τον κόσμο, αλλά τον νοητό, ανθρώπινο κόσμο, γι' αυτό είναι περατές, έστω και χωρίς όρια – σαν τον κόσμο. Έτσι γεμίζουν και αδειάζουν νόημα. Μια από αυτές είναι η λέξη «Θεός» που κυκλοφορεί σε κάμποσα ποιήματά εδώ, ιδιαίτερα σε έξι απ' αυτά (αρ. 31-36). Είναι θεός πλασμένος κατ' εικόνα και ομοίωση του ποιητή (γενικώς), μεγαλώνει και γερνάει μαζί του, συγχωνεύεται στον ίσκιό του και τελικά ομολογεί: *... κι έσκυψες και μου ψιθύρισες / στ' αντί πως δεν υπήρχεις. Κρίμα κι άδικο (στο ίδιο, αρ. 36, σ. 146)*.

Η αθεοσέβεια του ποιητή κυμαίνεται ανάμεσα στη γνώση και την ηθική ή την αγάπη, ανάμεσα στον Ιησού, και τον Δαρβίνο, που έβαλε στη θέση του Θεού: *... τα γάραγαρα ποτάμια / τους φωτεινούς ή σκοτεινούς ουρανούς, / το χώμα με τις κολοφωτιές και τις σαύρες. Και εξήγει συνελίζοντας: Απ' τα νερά, λένε, ξεπήδησαν οι άνθρωποι / χωρίστηκαν σε φυλές, σε εχθρούς / και φίλους, σε θρησκευόμενους και άθεους, / σε ενόχους και αθώους, / εμείς δεν κρί-*

νονμε. Δόγω αμφιβολιών / απαλλάσσονται όλοι, χωρίς εξαίρεση (στο ίδιο, αρ. 33, σ. 145).

Οι λέξεις λοιπόν που δίνουν νόημα στον κόσμο των πραγμάτων έρχονται στην ποίηση και γίνονται ευχαριστία που απευθύνεται στην ομορφιά, στο θαυμάσιο. Χωρίς υπαπάτη και για το αντίτιμο, τη μεταφυσική της αμαρτίας. Το ποίημα 11 το λέει καθαρά: *Άνοιξα μια πόρτα / και είδα γυμνή την Πρωτόπλαστη / Βεβαιώθηκα έτσι πως υπήρχε / ο παρόδεισος, άρα και η κόλαση (σ. 135)*. Με τις «Λέξεις», ο κύκλος της ποιητικής δημιουργίας του Μ.Φ. σμίγει το ιδιωτικό με το δημόσιο πρόσωπό της, την ιδέα με τον ψυχισμό, το παρελθόν/μέλλον, την αρχή και τη διάρκεια, δηλαδή το τέλος/αρχή.

Τα πιο συγκινημένα είναι τα τέσσερα ποιήματα του οικογενειακού κύκλου, ως πούμε, τα αφιερωμένα δηλαδή στα αγαπημένα του πρόσωπα, με αφιερώσεις: «στη Στέλλα μου» (3), «του γιου μου» (4), «της κόρης μου» (5), «στην εγγονή μου Στέλλα». Μην παραπλανηθείτε βλέποντας ότι το μικρότερο – 4 στίχοι όλο κι όλο – είναι το αφιερωμένο στη γυναίκα του. Η Στέλλα του είναι σε πολλά άλλα ανώνυμη παρούσα, και σε άλλα άρακτη η χάρη της... Σταματώ όμως στο ποίημα 4, «του γιου μου», γραμμένο το 1960 και δημοσιευμένο στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, το 1964. Είναι το μεγαλύτερο της συλλογής (τετρασέλιδο), από τα παλαιότερα εδώ, και περιέχει, από τότε, μια ποιητική, που εμπνευσμένη από το θάυμα της νέας ζωής, φαίνεται να ζητάει και τη δική της αυτοσυνείδηση και ανανέωση. Ας μου επιτραπεί να το χαρακτηρίσω «αντι-ναούρισμα») και να αποσπάσω τους στίχους που επαναλαμβάν-

βάνονται σαν επωδοί σε κάθε επόμενη στροφή: *Τι έχω να σπείρω μέσα στον ύπνο σου; [...] / Είμαι ένα πικρό, ξεχειλισμένο ποτήρι. / Τι έχω να σπείρω μέσα στον ύπνο σου; Με τον ίδιο τρόπο επαναλαμβάνονται, από στροφή σε στροφή, το ξεχείλισμα προσδοκίας, αγάπης, καθήκοντος, με μια αντρίκεια τρυφερότητα: Τι έχω να φυτέψω μέσα στα πρώτα σου λόγια; Τι έχω να βάλω μέσα στο χρώμα / των έκπληκτων ματιών σου; / Τι να σου δώσω γ' αγκαλιάσει το πρωινό σου χαμόγελο; / Ποιο σύνθημα / έχω να βάλω μέσα στα χέρια σου; Η απάντησή είναι γενναία: Έχω να σ' αφήσω / μια τεττωμένη χορδή ανέμου / να περάσει στις φλέβες σου. Και επαναλαμβάνεται κι αυτή έτσι: Είμαι ένας επαναστάτης. / Έχω να σ' αφήσω / μια τεττωμένη χορδή ανέμου / να περάσει στις φλέβες σου.*

Περάσανε τα χρόνια και το μέλλον δεν ήταν στο ραντεβού. Προσκυνητής στα όνειρα των νεκρών (9) ο ποιητής τους λέει: *Χαμένα μου αδέρφια, / θλίβομαι. / Μαζί μιλούσαμε για το μέλλον / που μας είπε / άντε στο καλό / και δεν ξαναφάνηκε (στο ίδιο, αρ. 10, σ. 134).*

Η ζωή, βέβαια, συνεχίζεται. Τώρα συναντιόμαστε σε πιο ήσυχα και νηφάλια στέκια. Μετά από μια τυχαία συνάντησή του με τον Τίτο [Πατρίκιο], σε βιβλιοπωλείο, ο Μ.Φ. κάθεται και γράφει το προτελευταίο ποίημα της ενότητας «Λέξεις» και της συλλογής, το 44, αφιερωμένο στον Τίτο Πατρίκιο. Πάνε κάπου και τα λένε, για παλιούς αγώνες, για καινούρια βιβλία... Και το ποίημα τελειώνει με τα ονόματα των δικών μας, της *Επιθεώρησης Τέχνης* που έχουνε φύγει: ο *Πορφύρης*, ο *Τάσος*, ο *Πετρός*, / και ο *Κώστας*, καλό ταξίδι.

Επιτρέψτε μου όμως να γυρίσω πίσω στις σελίδες και να τελειώσω με πολύ προσωπικούς στίχους του ποιητή:

*Αφήστε με πια να πιω τον καφέ μου,
καθισμένος σ' αυτή την παλιά καρέκλα,
μπρος στην πλατιά θάλασσα, φωνές αρχαίες,
ακατάληπτες, απειλητικές, τον έδειχναν,
τον κατηγορούσαν, αυτός δεν το 'χε σκοπό
να κρύψει τίποτα, ήθελε μάλιστα να βοηθήσει,
να θυμηθεί από πού ερχόταν, πού πήγαινε,
πριν έρθει η νύχτα και σβήσουν όλα τα ίχνη.*

(«Συμπτωματικό ημερολόγιο», αρ. 20, σ. 34)